

Şa Ysmaýyl Hataýy türkmenmi, azerbaýjan?

Category: Goşgular, Kitapcy, Nukdaýnazar, Türkmen dili

написано kitapcy | 24 января, 2025

Şa Ysmaýyl Hataýy türkmenmi, azerbaýjan?

«Şa Hataýy muhabbete bakaryn,
Doly menem, dolulara akaryn...»

Ysmaýyl Hataýy

«Şa Ysmaýyl (Ysmaýyl Sefewi ýa-da Şah Ysmaýyl Hataýy), Eýranda gurulan Sefewi türkmen döwletiniň düýbünü tutujy we ilkinji hökümdary.

Doly ady: Abulmuzaffar ibn Haýdar as-Sefewidir.»

<http://kitapcy.com/news/2019-05-08-6830>

«Saparmyrat Türkmenbaşy «Ruhnama» kitabynda Sefewi türkmenleriniň hökümdarlygy hakynda şeýle ýazdy:

«Erdebildäki Sefewi dini toplumynda Akgoýunlylar öň hatara saýlanansoň, Garagoýunlylar oňa gahar edip, Eýrana çekildiler. Sefewi derwüşçilik dini toparynyň täsiri bilen gaty kän türkmenler bu göçe eýerdiler. Şeýlelikde, Sefewi döwletini guranlar hem edil Osman döwletini guranlar ýaly, arassa türkmenlerdir».

«1499-njy ýylda Akgoýunly mirasdüşerleriniň arasynda

hökümdarlyk ugrunda täzeden tutaşan hereketlerden peýdalanan Ysmaýyl ýetmiş adam bilen Erdebile ugraýar, soň üstaçly, tekeli, warsak, zülkadyrly, gajar, owşar ýaly türkmen taýpalarynyň birleşmesinden emele gelen ýedi müň esgerden ybarat goşun bilen Erdebile girýär.»

«... şygrylarynda Şa Hataýy, Misgin Hataýy, Hasta Hataýy ýaly lakamlary hem ulanypdyr. Onuň çeper mirasynyň köp essesi şol döwrüň türkmen dilinde döredilen eserlerdir. Parsça, arapça eserleri örän azdyr. Şahyryň türkmen dilinde ýazan şygyr diwany, liriki goşgulary, «Nesihatnama» atly mesnewisi, «Dehnama» poemasy bellidir. Eserlerini heje (bogun) hem aruz ölçeglerinde döredipdir. 1514-nji ýylda Çaldyran meýdanynda uruş başlanjak bolup durka, Soltan Selim I-iň pars dilinde ýazyp iberen goşgusyna Şa Ysmaýyl:

Diýary-yşka soltany, dil-ä, men-de zamanynda,
Wezirimdir gamu-gussa, oturmyş iki ýanynda

– diýip, türkmen dilinde ýazan gazaly bilen jogap berýär.»

Abdyrahman Mülkamanow / «Şahyr şa Ysmaýyl Türkmen»

<http://kitapcy.com/news/2018-11-02-3052>

«Gadymy Häzirebegjan topragynda esaslandyrylan sefewi türkmenleriniň döwleti halkymyzyň köp müň ýyllyk taryhynda özboluşly yz galdyrypdyr. Bu döwleti özlerini türkmen, tekeli, awşar, gajar, baharly, baýat rumly, şamly, üstitäçli, zülkadar... diýip atlandyran jemi 30-dan gowrak türkmen tireleridir taýpalary esaslandyrypdyr.»

«XV asyryň ortalaryndan başlap sefewileriň esasy daýançlary Häzirebegjanyň we Kiçi Aziýanyň şaýy mezhebine uýýan we osmanly türkmenlerine garşy durýan türkmen çarwa taýpalary bolupdyr. Telpeklerine hem-de sellelerine onki ymamy aňladýan onki zolakly gyzyň mata daňýandyklary üçin olary XV asyryň ikinji ýarymyndan başlap «gyzyňbaşlar» diýip atlandyrypdyrlar.»

«Sefewiler Teýmirleňiň nesilleri we akgoýunly türkmenleri ýakyn gatnaşyklary saklapdyrlar. Jüneyit şyhyň aýaly Hatyja begim meşhur akgoýunly türkmen patyşasy Uzyn Hasanyň (1466-1478) aýal doganydy. Haýdar şyhyň aýaly Älemşah begim (Marta) bolsa Uzyn Hasanyň gyzydy. Maglumatlardan mälim bolşy ýaly, Uzyn Hasan Haýdar şyhyň daýysy hem-de gaýyn atasy, onuň ogly Ysmaýylyň bolsa babasydy.»

«1510-njy ýylda şa Ysmaýyl Merwiň golaýynda özbekleriň hökümdary Muhammet Şeýbany hany agyr ýeňlişe sezewar edýär we bütiň Horasan bilen Seýistan sefewi döwletiniň düzümine goşulýar. Şeýlelikde ägirt uly Sefewi ýa-da Gyzyldaşlar döwleti ýüze çykýar (1502-1736).»

«Şa Ysmaýyl Osmanly soltanlary bilen oňuşmandyr. Şonuň üçin hem iki döwletiň arasynda yzygider uruşlar alnyp barlypdyr. Aýratyn hem 1514-nji ýylyň 23-nji awgustynda bolup geçen Çaldyran söweşi gazaply bolupdyr. Bu söweşde şa Ysmaýyl Osmanly soltany Selim Ýowuzyň (1512-1520) pälwany Malkoçogly bilen başa-başa söweşe çykypdyr. Osmanly pälwany söweşde öldürilipdir, şa Ysmaýyl bolsa agyr ýaradar bolupdyr. Çaldyran söweşinde düşen ýaradan ol aýňalyp bilmändir we 1524-nji ýylda 37 ýaşynda aradan çykypdyr.»

«Sefewileriň türkmen bolandygy şübhe döretmeýär. Bu döwletiň taryhyna degişli ýazuw ýadygärlikleri bilen tanşanyňda olaryň hakykatsanda türkmen bolandyklaryna göz ýetirýärsiň. Muhammet han Türkmen, Haýdar soltan Çapyk Türkmen, Pirpudak han Türkmen, Ärdogdy beg Tekeli, Ýegen beg Tekeli, Weli soltan Tekeli, Han Wezir beg Baharly, Gylyç beg Garamanly, Baýram beg Garamanly, Oraz han Rumly, Gurban soltan Rumly, Weli halypa, Awçy Şamly, Gorkmaz han Şamly, Kuly beg Awşar, Weli han Awşar, Halyl han Awşar, Tozgoparan Garapiri beg Gajar, Ymamguly han Gajar, Toýgün beg Gajar, Şaguly soltan; Ýegen Üstitäçli, Köpek soltan Üstitäçli, Gylyç han Üstitäçli, Muhammetguly halypa Gorkuly Zülkadar, Şaguly halypa Zülkadar, Şageldi aga Jylawdar ýaly şahsyýetleriň atlaryny okanyňda «şu adamlaryň türkmen däldigine güwä geçip biljek adam barmyka?» diýen sorag öz-

özünden döreyär.»

Jumadurdy Annaorazow / «Ömür heňňamy»

<http://kitapcy.com/news/2018-12-12-3882>

«...Möwlana Ahun Ahmet Ardebili 912-nji ýylyň zülhiçje aýynyň 26-syna (1514/1515-nji ýl), çarşenbe güni, **Begdili-Şamly taýpasynyň iňňän täsirli neslinden** bolan gyzy – Täçli begim bilen ýaş hökümdaryň nikasyny gyýypdy...»

Jumadurdy Annaorazow / «Şa şahyr»

<http://kitapcy.com/news/2018-12-12-3876>

«Sefewiler döwletini esaslandyran türkmen hökümdary şa Ysmaýyl Hataýy “çärjewi” gawunynyň hakyky hyradary bolupdyr. Ol Amul sebitlerinden sargyt edip, “çärjewi” gawunyny paýtagty Töwrize ýörite getirdýär eken.»

Gurtnyýaz Hanmyradow / «Beýik Ýüpek ýoly -13: Amul»

<http://kitapcy.com/news/2019-08-31-7971>

«Sefewi döwletini esaslandyran türkmen taýpalaryna gyzylbaşlar diýlipdir. Gyzylbaş adyny olara Anadolyda ýaşaýan türkmenler beripdir. Gyzylbaş diýilmeginiň sebäbi bu taýpalaryň erkek adamlary on iki sany gyzyl zolak mata dakylan selle geýipdirler. Gyzylbaşlaryň döremegi we aýaga galmagy türkmen tire-taýpalarynyň bir-birine gatnaşygy nukdaýnazaryndan ähmiýetlidir hem-de bu meselede köp zatlary düşündirip bilýändir.

Sefewi neberesinden bolan Şyh Jüneýit öz niýetleri amal bolmansoň, Erdebilden Anadola gelipdir. Türkmenleriň yslandan öňki käbir ynançlary tebigaty boýunça şaýylyk bilen meňzeşräk gelýärdi. Bu ýerde, hususanam, türkmenleriň porhanlara garaýşyny ýatlap bolar. Porhana olar özboluşly bir ylahy şahs hökmünde garapdyrlar. Baryp birinji müňýyllygyň ahylarynda oguzlaryň arasynda syýahat eden bir arap porhanlaryň oguzlara doly hökümdardygyny ýazypdyr. Munuň özi tebigaty boýunça

şaýylaryň hezreti Alyny ylahlaşdyryşyny ýada salýardy. Galyberse-de, şol döwrüň dürli syýasy-ykdysady kynçylyklary ýönekeý türkmenlerde häkimiýetlere dini ortodoks algarşylyklaýyn meýilleri döredipdir, şeýle meýiller bolsa şaýylyk tarapyndan goldanylypdyr, hatda oňa meçew hem berlipdir.

Bularyň üstesine häzir gürrüňi edilyän şyh Jüneýit özi hem şaýylyga meýilli hadym bolupdyr. Ol Anadola gelip, türkmenleriň oturan obalaryna aýlanyp görüpdir. Şonda ol özi üçin türkmenleriň ruhy islegleriniň Hezreti Aly we onuň nähak şehit edilen ogullaryna üýtgeşik hormat bilen baglanyşyklydygyny açypdyr. Öňki porhanlary ýatladyp duran derwüşler bu meselede has hem ilgeziklik görkezipdirler.»

«...şyh Jüneýit türkmen taýpalarynyň arasynda uly abraý gazanypdyr. Akgoýunlylaryň hökümdary Hasan begiň uýasyna öýlenmegi onuň türkmenler tarapyndan ykrar edilmeginiň alamatydy.»

«...şol döwürde Akgoýunly türkmen döwletiniň hem-de Osman türkmen döwletiniň gowşamagy, hökümet bilen halkyň arasynyň barha daşlaşmagy sefewi türkmenleriň öňe çykmagyna amatly şert döretdi. Netijede, Haýdaryň ogly Ysmaýyl öz adamlary bilen Erzinjana gelipdir we 1500-nji ýylda çarwa türkmenlere çakylyk iberipdir. Pir-işanlara aýratyn hormat goýýan çarwa türkmenler Ysmaýylyň çakylygyna derrew seslenipdirler. 1502-nji ýylda Ysmaýyl akgoýunly Elwendi ýeňipdir, Töwrize gelip, ony öz paýtagty diýip yglan edipdir. Türkmenleriň sefewi döwleti şeýle döräpdi.»

«Şa Ysmaýyl 10 ýylyň dowamynda juda uly hem güýçli döwleti döredipdir. Eýran, Gündogar Horasan, Yrak, Gürjüstan, Azerbaýjan, Dagystan, Türkmenistan, Gündogar Arabystan, Gündogar Anadolynyň bölekleri sefewi döwletiniň düzümine girizilipdir.»

«Sefewi döwleti – Osmanly döwletine, şaýylyk – sünnülige bir bäsdeş hökmünde güýçlenip ugrapdyr. Türkmeniň bir böleginiň,

ylaýta-da, çarwa türkmenleriň sefewilere ýüz öwürmeginiň sebäpleriniň içinde osmanlylaryň harby wezipelere türkmeni däl-de, gaýry milletleri çekendigi hem bardy. Şeýle syýasy şowakörlük türkmenleriň oppozision duýgularynyň möwç urmagyna sebäp bolupdyr. Türkmenler şaýy-şahlaryna zyýarata barypdyrlar, özlerine «Ondan-a Pygamberiň mazaryna zyýarat ediň» diýýänlere «Ölä däl-de, dirä zyýarat edýäris» diýip, jogap bermeginde türkmenleriň kine gatyşykly men-menlik duýgusy ýüze çykýardy.»

«Taryhy çeşmelerde gyzylbaş sözi türkmen sözünüň gös-göni sinonimi hökmünde getirilýär. Degişli döwleti guran gyzylbaş taýpalarynyň arasynda aşakdakylaryň atlary tutulýar: ustahajly, rumly, tekeli, zulkadyr, şamly, afşar, gajar. Bularyň hersiniň Anadolyda oturan ýerleri we ýaýlalary bolupdyr. Olaryň özara çaknyşyklary bolmandyr. Ustahajlylar Siwasda, rumlylar Tokaçda, tekeli Teke welaýatynda (Antaliýada), zulkadyrlar, awşarlar hem öz ýaýlalaryna eýelik edipdirler.

Emma Sefewi türkmen döwletiniň berkarar bolmagynda ýokarkylardan başga taýpalar hem işjeňlik görkezipdirler. Olardan warsaklaryň, çepnileriň, turgutlylaryň, baýatlaryň, bozajlylaryň we beýlekileriň atlaryny tutýarlar.

Gyzylbaş türkmenler mezhepleri arkaly özlerinde eýranly duýgusyny döredipdirler, emma şol bir wagtda-da olar türkmendiklerini unutmandyrlar we ýerli ilata göwnüýetmezçilik bilen «tatlar» diýipdirler.»

«Gyzylbaş türkmenleriniň döwletinde ýazuw dili pars dili bolsa-da, köşkde we goşunda, gündelik durmuşda türkmen dili ulanylypdyr.»

«Eýranda türkmen döwletiniň döremegi köpsanly türkmenleriň Eýranda ornaşmagyna getiripdir. Şol bir wagtda-da mezhep aýrylygy sebäpli, sefewileriň döwleti Kiçi Aziýadaky türkmenleriň ata Watan bilen gönümel aragatnaşygyna böwet bolupdyr. Häzir hem Türkmenistandaky türkmenleriň dilinde «bimessep (bimezhep – mezhebini üýtgeden)» sözünüň ýigrenji,

tersin manyda ulanylmagy gyzylbaşlara olaryň garyndaşlarynyň garaýşynyň ýönekeý bolmandygyna şaýatlyk edýär.»

«1598-nji ýylda Şa Apbas paýtagty Kazwinden Ýspyhana geçiripdir. Şa Apbasyň häkimiýeti barha türkmenen daşlaşyp, pars gatlaklaryna ýakynlaşypdyr. Sefewi döwleti Şa Apbas döwründe Osman döwleti bilen, Ýewropa döwletleri bilen bäsleşip bilipdir.»

«Şa Apbas Merkezi Aziýaly türkmenleriň hakydasynda «Şasenem-Garyp» dessany arkaly, şeýle-de öz zikgelän apbasy teňňeleri bilen saklanyp galypdyr.»

Osman Öde / «Sefewi türkmen döwleti»

<http://kitapcy.com/news/2019-01-10-4574>

* * *

Ysmaýyl Onarlynyň «Şah Ismail. Biografiýa» kitabyndan:

«Osmanlı'nın zulmünden inim, inim inleyen Anadolu Türkmenleri kurtuluşlarını o dönem şahları Şah Ismail'den bekliyorlardı...

Anadoludan akın akın Şah Ismail'e akan Türkmen Selina engellemek için Osmanlı Erdebil'e savaş açtı. ...Kurt ağalarının da yardımı ile önce Anadolu'da Türkmen-Alevi kırımını başlandı. Resmi tarihe göre 40 bin Türkmen Alevi'yi Yavuz Sultan Selim kuyulara doldurdu...

Anadolu Türkmenlerinin Şahı Çaldıran yenilgisinden 10 yıl sonra Azerbaycan'ın Serap Kentland 1524 yılında 38 yaşında Hakka yürüdü.»

(7-nji sahypa.)

«Çağdaş dönme-devşirmeciler Osmanlı'yi Şah Ismail'e saldırarak savunuyorlar. **Sanki kendileri Türkmen dostuymuş gibi yeminli Türkmen düşmanları** Şah Ismail'ı Türkmen kırımını yapmakla suçluyorlar...»

(8-nji sahypa.)

«Fatih Sultan Mehmed'den bu Yana **Osmanlı yönetimlerinden dışlanan Türkmen oymakları, Beyleri** ve Arapça-Farsça bilmeyen Türkmenler kendilerinden biri olan, Türkçe konuşup yazan bir önder bulmuşlardı. Akın akın Erzincan'a huruç ediyorlardı.

Azerbaycan'ın Sencan bölgesinden olan Pir-i Tork (Türk Piri) Şeyh Safi'nin Hâce Ali, Şeyh Cüneyd'in sounding Haydar'ın only Şeyh İsmail, Kızılbaş bayrağını dikmişti. Höbek dağında kızıl sancak altında Türkmenler toplanıyordu...

Nuh Peygamber'in gemisinin geçtiği Bağır Dağı ve Milbet Dağı etekleri on binlerce Türkmenin cirit attığı, çoluk-çocuk-kadın-kızan, sürü ve davarların insan seliyle kaynaştığı, kıpır kıpır canlılar dünyasına dönmüştü.»

(40-njy sahypa.)

«Tekir yaylağında obasıyla birlikte Yörük Ali Bey yaşamaktadır...

Yaşlı Koca'lar... (Yörük Ali Bey'in) Sultan Celalüddin Harzemşah'ın soyundan geldiğini söylemektedirler. Yörük Ali Bey bu konuda kimseye sır vermemiştir.

Yörük Ali Bey'in tek çocuğu olan Gülizar(ı)... Yörük Ali Bey'den Şah İsmail için isteyen Lala Hüseyin Bey, olur alınca düğün hazırlıklarına başlanır...

Yörük Ali Bey o zaman kadar gizlediği sırrını Şah İsmail'e açıklar:

«Selçuklu Sultan'ı Alâeddin Keykubat, Dedemiz Celâleddin Harzemşah'ı (Ağustos 1230 tarihinde) Erzincan'da Yassı-Çemen savaşında yenince, bizler de aşiret olarak Munzur dağlarına çekilmişiz. Büyük dedem Celâleddin Harzemşah (1231'de) Hakk'a yürüyünce Tajik Dağı'na defnedilerek, mezarı türbe haline getirilmiştir. Türbesini kimse tahrip etmesin diye; bu ziyarete Tujik Baba yada Sultan Baba denilerek bu günlere gelmiştir. Diyerek küçük bir sedef işlemeli sandık açar. İçinden çeşitli vesikalar ve Harzemşahlar mühürünü çıkararak Şah İsmail'e verir. Yörük Ali Bey; «Bunları sana Gülizar'ın en önemli çeyizi olarak veriyorum. Ata emanetidir. Hz. Muhamed'in nesebi Hz. Ali-Fatma'dan yürüdü. Munzur silsileleri Harzemşah

Beylerinin aşiret ve obalarının son yurtlarıdır. Harzem-Şah'ın son torunu benim kızım Gülizar'la evliliğinden nesebimizi de Ali gibi sen yürüteceksin...»

(58-nji sahypa.)

«...Kurt kökenli Idris Bitlisi Akkoyunlu Uzun Hasan'ın only Yakup Berlin mahiyetinde tarihçi ve devlet adamı olarak çalışır. Şah İsmail; Safevi Kızılbaş Devletini kurunca 1501 de, II Bayezit'e sığınır.

Idris Bitlisi; diğer Osmanlı ulemalarıyla beraber halkı fetva ve telkinleriyle Kızılbaş Türkmenlere karşı kışkırtır.

(128-nji sahypa.)

«Yavuz Sultan Selim... Kızılbaş Türkmenleri katlederek ya da Azerbeycan ve daha Doğulara sürülerek Türk birliğini parçalamıştır.»

(129-njy sahypa.)

«Bizans intikamını Alparslan'dan alamamıştır; ama aynı paytahta sahip Osmanlı başka bir Türk olan Şah İsmail'den alarak; Oğuz-Türkmen boylarına sınır kapılarını kapatarak, Kürtlere emanet ederek korutmuştur...»

(130-njy sahypa.)

«Savaş meydanlarında yenilgi yüzü görmeyen Şah İsmail Hatayi; Çaldıran hüsrانından sonra kendisini içkiye vermiş, sürekli şiirler yazıyor ve bütün günlerini hemen hemen muhabbet sofralarında, ozan ve sanatçılarla birlikte geçiriyordu.

Ülkeyi **Türkmen boylarının Beylerine** iktâ ve dirlik olarak vermiş, onların tasarrufu ve idaresi altındaydı.»

«Kum Mollaları devletin «Şii Fıkıhı»na göre yönetilmesi için «Türkmen İlhad ve zindik Kızılbaş» anlayışların bırakılması talebiyle, Şah İsmail telkinde bulunuyorlardı.»

(139-njy sahypa.)

«Acem aristocrat sülalelerinin kyskacı altında, taviz üstüne taviz vermekte idi. Yanında bir kaç Türkmen beyi dışında kimse kalmamış...

Şah İsmail işte böyle durumdayken, Çaldıran Savaşından üç-dört yıl sonra, Kalender Çelebi adamlarıyla birlikte gizlice ziyarete gelmişlerdi...

...Şah İsmail ona içini döker:

«Ben Timur olmak istemedim. Osmanlı ile savaşıp Türk'ü Türk'e kırdırtmak hele hele hiç istemedim. Selim, bunu istedi!..

Onbinlerce Türkmen şehid oldu...»

(140-njy sahypa.)

«Şah İsmail bu deyişten sonra dolusundan bir yudum alarak konuşmasına devam eder:

«Kalender Şah!.. Geçmişte Balım Sultan'ımızın, Sen'in, Pir Sultan Abdal'ımızın, Anadolu Pir ve Türkmen Beylerimizin dedikleri İstanbula yürüyüp sancağı dikecektik...

Türkmenler'in içine fitne fesat salan Acem'ler onları birbirlerine öldürtüyorlar...»

Kalender Çelebi; «Şah'ım demek ki daha 400 yıl Türkmen'ler kurtarıcılarını bekleyecekler... Himmet ve iradenle yola revan olalım, Hüü!..»

(142-143-nji sahypalar.)

İsmail Onarlı «Şah İsmail. Biyografi»

«CAN» yayınları – 123. (Bırıncı Basım Temmuz 2000).